

Процесуална справедливост за жертвите на престъпления

Резюме от срещата-дискусия с проф. Ян ван Дайк

Съдебна палата, гр. София

На 27.02.2015 г. в Съдебната палата в гр. София Съюзът на съдиите в България и Българска асоциация по криминология организираха среща-дискусия с проф. Ян ван Дайк на тема „Процесуална справедливост за жертвите на престъпления“. На срещата присъстваха над 50 човека, сред които г-жа Вергиния Мичева (зам.-министър на правосъдието), г-н Калин Калпакчиев (ВСС), върховни съдии и магистрати от всички нива на съдебната система, криминолози, преподаватели, социални работници, адвокати, студенти, психолози.

Проф. ван Дайк е завършил право в университета в Лайден през 1970 г., а през 1977 г. получава докторска степен по криминология в университета в Ниймеген. Определя себе си като емпиричен криминолог. По време на дискусиата подкрепи всяка от тезите си с конкретни емпирични изследвания и данни.

През 60-те години на миналия век е проведено изследване за нагласите на хората към правораздаването. Проучването е съсредоточено върху мнението на хората за съда и по-конкретно се изследва въпросът дали то се дължи на крайния резултат от конкретно дело или на възприятието за справедливостта на процедурата. Въз основа на получените данни канадският професор по социална психология и право Том Тейлър заключава, че изходът от делото (бил той и положителен) не е толкова важен, колкото е важно това как са се чувствали участниците в процеса – дали са имали усещането, че им е била дадена възможност да се изкажат и да бъдат чути; дали са получили дължимото уважение. Т.е. става дума за удовлетвореността от процедурата (а не толкова от резултата от делото) и показаното отношение от страна на институциите. Емпиричните данни разкриват, че по този начин удовлетворените “потребители” на правосъдието развиват по-голямо доверие към всички институции, защото за тях това представлява положителен урок по законност. Това в много по-значителна степен води до спазване на закона и до намаляване нивата на престъпността. Затова законодателната и правосъдната система следва да създават и прилагат процедури, които остават у хората впечатлението, че държавните органи се отнасят към тях с уважение. Според проф. Ван Дайк е от изключителна важност да се изслушва разказът на хората – личната им история за тяхната биография и за това, което те възприемат като относимо и

важно по конкретното дело. Особено уважение се дължи към жертвите от престъпления. Професорът смята, че правата на пострадалите са ограничени, а в същото време са натоварени с много задължения. В съдебния процес те често се възприемат като „натрапници“ и са изолирани. По негови наблюдения българската система се доближава в голяма степен до германската и в нея за, за разлика от повечето континентални правни системи, съществува фигурата на частния обвинител, която осигурява възможност за участие на пострадалия. В повечето европейски държави не съществува изобщо възможност жертвата да има отношение към процедурата.

Отношението и уважението към жертвите на престъпления е от особено значение, тъй като за тях съществува опасност от вторична виктимизация. Това се отнася най-вече за жертвите от престъпленията против личността – в рамките на наказателния процес жертвата е въввлечена в процедури (в съдебното и досъдебното производство), които задълбочават травмата и засилват травмата от престъплението. Проф. Ван Дайк оценява положително наличието на „сини стаи“ в България. Той спомена и някои от основните международни и европейски инструменти в областта на защитата на правата на жертвите: Декларацията на ООН относно основните принципи на правосъдието, отнасящи се за жертвите на престъпления и жертвите на злоупотреба с власт от 1985 г. и Директива 2012/29/ЕС за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления, чиято ролята и значение могат да бъдат изяснени след емпирично изследване.

За да подчертае важноста на процедурите, които дават възможност на жертвите да разкажат историята си, проф. Ван Дайк даде два конкретни примера с канадско момиче, жертва на изнасилване, и германско момиче, жертва на отвличане. И двете са изразили удовлетворение от съдебните процеси, които са възприели като своеобразни ритуали, предоставили им възможност да бъдат чути, да са част от общността и да възстановят доверието си към институциите.

Проф. Ван Дайк представи и конкретни примери за преимуществото и ползите от правна система, чийто основен принцип на работа е процесуалната справедливост. През 1990 г. в Холандия започва реформа на наказателния процес. Целта е наказателният процес да е в много по-голяма степен ориентиран към жертвата – въвеждат се задължения на полицаите да информират жертвите за правата им и за процедурата. Преди тази реформа това на практика не се е правило. Имало е обучение на администрацията – да бъдат любезни, да показват уважение и да дават информация по телефона (преди 20 години е било точно обратното). Всички

прокурори са преминали през задължително обучение в Холандия. За съдиите също са предложени обучения, но не са задължителни (поради конституционните гаранции за независимост на съдебната власт). Жертвата има право на среща в неформална обстановка с прокурор, в която да му бъдат обяснени правата, какво предстои в процедурата, за да няма шок. Организирали са се кръгли маси, в които са взели участие съдии, прокурори и жертви. Според проф. ван Дайк тези срещи са били изключително полезни, защото жертвите са предоставили важна обратна връзка на магистратите („отворили са им очите“). Предвидили са обезщетението на жертвата да е глоба за извършителя. Издава се заповед за обезщетение, а ако липсва плащане, то става чрез нарочен фонд за обезщетение на жертвите от престъпления от държавата. При създаването на държавния фонд за обезщетение удовлетвореността на потребителите на правосъдието е била 40%. Двайсет години по-късно удовлетвореността е 70%, въпреки че стойността на сумите за обезщетение не се е променяла през годините. Променена е обаче процедурата, включително е намален срокът, в който жертвата получава обезщетението (преди е отнемало много време, което е задълбочавало чувството на неудовлетвореност). „Не става въпрос за парите, а за процедурата и усещането, че държавата е показала уважение.“ Според проф. Ван Дайк формулата е: малко пари + уважение = удовлетворени потребители на правосъдие.

Във връзка с реформата е проведено изследване между различни райони в страната, където е въведена реформа и където не е. Емпиричните данни доказват, че не само изходът на делото е важен, а възприятията относно самата процедура, като е констатирано, че налице е по-голяма удовлетвореност дори сред тези, които не са били обезщетени. Наблюдават се положителни нагласи и към полицията и прокуратурата. Към този момент в Холандия системата се радва на много по-висока степен на удовлетворение.

Принципите за процесуална справедливост се въвеждат и по отношение на полицията. Това има голямо влияние върху нивото на доверие и в съдебната фаза, както и като цяло към институциите. Повишава се уважението към установените норми и правила.

По отношение на възстановителното правосъдие смята, че фокусът следва да е върху жертвата. В началото на своята кариера проф. Ван Дайк е бил по-скоро скептичен, защото е вярвал, че ВП може да предостави своеобразен път за бягство за правонарушителя. С времето възприема принципите на ВП с фокус върху жертвата. Смята, че възстановителните подходи са подходящи за непълнолетни правонарушители. Дава пример с Холандия, където от години съществува проект,

наречен HALT, чийто фокус са именно непълнолетни, извършили дребни правонарушения. В Холандия видът на наказанието е съответно на характера на деянието. Например: младежите чистят магазина, който са опитали да ограбят; чистят стените, върху които са надраскали графити; извиняват се на пострадалите; след като навършат пълнолетие криминалното им досие се изтрива; набляга се на включването на родителите. Като цяло основната концепция, около която се развиват мерките, е реинтеграция на младежите чрез засрамване.

Освен това проф. Ван Дайк счита, че помирието не е целта на ВП, макар постигането му да би било положителен резултат. Затова счита, че е правилно да се говори не за помирение, а за диалог. В Холандия имат програми в затвори, които се състоят в срещи между роднини на убит гражданин и осъдения за убийството. Може да има положителен резултат, само ако осъденият е искрен в извинението си, в противен случай се стига до вторична виктимизация на пострадалите. Професорът даде за пример осъществена среща-диалог в затвора между семейството на убит след отвлечане бизнесмен и осъдения за престъплението. Срещата е проведена години след деянието. Макар извършителят да е възприет като психопат, който не би могъл да прояви емпатия и искрено съжаление, той е предоставил ценна информация на сина на убития за последните часове от живота на баща му, когато той е изразил гордостта, която изпитва от сина си. Подобни „възстановителни“ диалози обаче трябва да бъдат внимателно подготвяни. В Нидерландия съществува специална фондация, развиваща дейност в подкрепа на жертвите от престъпления, която включва 3000 доброволци.

В заключение проф. Ян ван Дайк изрази убедеността си, че процесуалната справедливост е отвъд формалните правила, така че е приложима към всяка правна система.